

HECTOR GROS ESPIELL

UKŁAD O ZAKAZIE BRONI JĄDROWYCH
W AMERYCE ŁACIŃSKIEJ (UKŁAD Z TLATELOLCO)
SYTUACJA AKTUALNA I PERSPEKTYWY

W ostatnich latach umocniło się wydatnie przekonanie o historycznym znaczeniu Układu o zakazie broni jądrowych w Ameryce Łacińskiej, zwanego, od miejsca podpisania, Układem z Tlatelolco. Przekonanie to powstało na bazie uznania roli tego układu w zakresie rozbrojenia oraz umocnienia międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa; wyrażone zaś zostało tak w doktrynie prawa międzynarodowego¹, jak i w praktyce międzynarodowej, zwłaszcza na forum Organizacji Narodów Zjednoczonych². Stanowisko takie zostało też wielokrotnie w sposób wyraźny sformułowane przez rządy wielu państw, zwłaszcza latynoamerykańskich³, które podnosiły zarówno polityczne, jak społeczno-gospodarcze znaczenie przyjętych w układzie regulacji⁴.

Układ o zakazie broni jądrowych w Ameryce Łacińskiej podpisany został 14 lutego 1967 r. i stanowi uwieńczenie, rozpoczętego przez kraje latynoamerykańskie w 1963 r., procesu zmierzającego do stworzenia w tym rejonie świata strefy wolnej od broni jądrowej. Koncepcje zmierzające do tworzenia takich stref wysuwane były też w innych częściach świata⁵, jednak ich realizacja, z różnych powodów utrudniona gdzie in-

¹ Patrz np. następujące opracowania: Alfonso Garcia Robles, *La desnuclearización de America Latina*, Mexico 1965; *El Tratado de Tlatelolco*, Mexico 1967 oraz Héctor Gros Espiell, *El torno al Tratado de Tlatelolco y la proscripción de las armas nucleares en la America Latina*, Mexico 1973; *El Derecho de los Tratados y el Tratado de Tlatelolco*, Mexico 1974.

² Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w rezolucji 2286 (XXII) z 5 grudnia 1967 r. zaaprobowało układ 82 głosami przy braku głosów przeciwnych i 28 głosach wstrzymujących się.

³ Patrz np. wspólne komunikaty: Meksyk—Ekwador ze stycznia 1974 r., Meksyk—Brazylia i Meksyk—Kuba ze stycznia 1978 r.

⁴ Por. Hector Gros Espiell, *El desarme y la desnuclearización militar por zonas. Sus efectos sociales*, Instituto Internacional de Estudios Laborales, Ginebra, septiembre de 1975.

⁵ Patrz np. następujące inicjatywy rozbrojeniowe: Plan Rapackiego, Plan Kekkonena, propozycje w zakresie stworzenia strefy bezatomowej w Afryce (UN GA Rez. 1652 (XVI) i 2033 (XX)).

dziej i skazana na niepowodzenie, zmaterializowała się w Ameryce Łacińskiej. Przyjęty przez kraje tego regionu Układ z Tlatelolco jest regulacją prawną, która tworzy pierwszą i dotychczas jedyną strefę wolną od broni jądrowej, obejmującej zamieszkałą część naszego globu⁶.

Jeżeli wziąć pod uwagę dotychczasowe regulacje prawne w zakresie rozbrojenia i ograniczenia zbrojeń, to z jednej strony uznać trzeba ich znaczenie dla zachowania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, ale z drugiej nie sposób nie dostrzec, jak mało jeszcze uczyniono do tej pory. Docenić trzeba niewątpliwie znaczenie takich regulacji prawnych, jak: układy SALT, inne dwustronne porozumienia zawarte przez ZSRR i USA, układ z 1963 r. o zakazie prób z bronią jądrową w atmosferze, przestrzeni kosmicznej i pod wodą, układ z 1967 r. w sprawie zasad regulujących działalność państw w badaniu i wykorzystaniu przestrzeni kosmicznej, łącznie z księżycem i innymi ciałami niebieskimi, układ z 1968 r. o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej "Wy układ z 1970 r. o dezatomizacji dna mórz i oceanów. W rzeczywistości jednak olbrzymi wysiłek prawniczy i dyplomatyczny podjęty dla ustanowienia tych regulacji nie przyniósł zadowalających w pełni rezultatów⁷. Dlatego żywe są w dalszym ciągu koncepcje odnośnie do wypracowania skutecznych instrumentów prawnych w zakresie systemu bezpieczeństwa zbiorowego i ważne jest miejsce, jakie w tym systemie zajmują realistycznie i efektywne regulacje zawarte w Układzie z Tlatelolco⁸.

Układ o zakazie broni jądrowych w Ameryce Łacińskiej ratyfikowany został do chwili obecnej przez 24 państwa⁹; spośród krajów latynoamerykańskich poza ramami układu pozostały Gujana i Kuba¹⁰. Postanowienia układu, a zwłaszcza postanowienia dwóch protokołów dodatko-

⁶ Teksty regulacji prawnych w zakresie częściowej denuklearyzacji różnych rejonów świata patrz: *Arms Control. A Survey and Appraisal of Multilateral Agreements*, SIPRI, Stockholm 1978.

⁷ Patrz Hector Gros Espiell, *El desarme y las zonas desnuclearizadas*, Revista de Occidente, marzo-abril 1976, 3a, Epoca, 5/6, Madrid.

⁸ Potwierdzają to działania na rzecz wprowadzenia do Karty OPA postanowień stwierdzających konieczność współdziałania na rzecz zakazu broni jądrowych w Ameryce Łacińskiej. Patrz np. postanowienia dokumentu: OAE/Ser.G/CP/CG-557/75 Rev. 20.

⁹ Są to następujące państwa: Bahama, Barbados, Boliwia, Brazylia, Chile, Dominikana, Kolumbia, Kostaryka, Ekwador, Granada, Gwatemala, Haiti, Honduras, Jamajka, Meksyk, Nikaragua, Panama, Paragwaj, Peru, Salwador, Surinam, Trynidad i Tobago, Urugwaj, Wenezuela. Spodziewane jest rychłe ratyfikowanie układu przez Argentynę.

¹⁰ Status Gujany, spowodowany negatywnym stanowiskiem tego państwa wobec niektórych regulacji układu, zwłaszcza art. 25, może ulec zmianie w związku z ostatnimi propozycjami OPANAL zmierzającymi do uzyskania przez to państwo statusu strony układu. Kuba pozostaje poza układem z uwagi na negowanie polityki Stanów Zjednoczonych w tej części świata (Guantanamo). Patrz np. Héctor Gros Espiell, *El torno al Tratado de Tlatelolco ...*

wych, skierowane są również do państw, które nie są jego stronami. Protokół I przewiduje pewne zobowiązania dla państw, które de iure lub de facto sprawują władzę na terytoriach położonych w strefie obszaru, na który rozciąga się obowiązywanie układu. Są one zobowiązane do uznania i przestrzegania statusu Ameryki Łacińskiej jako obszaru denuklearnego. Protokół ten ratyfikowały dotychczas: Wielka Brytania i Holandia, podpisały zaś Stany Zjednoczone i Francja¹¹. Po dokonaniu przez te dwa ostatnie państwa ratyfikacji protokołu, Gujana Francuska, Martynika i Gwadelupa oraz Guantanamo, Wyspy Dziewicze i Puerto Rico uzyskają również status obszarów wolnych od broni jądrowych. Jeżeli dodamy do tego status strefy Kanału Panamskiego, który uregulowany został w porozumieniu podpisanym przez Stany Zjednoczone i Panamę¹², to oczywiście staje się twierdzenie, że po ratyfikowaniu protokołu przez Stany Zjednoczone i Francję cały obszar Ameryki Łacińskiej stanie się obszarem wolnym od broni jądrowej¹³. Jeżeli zaś chodzi o protokół II, to jego postanowienia skierowane są do mocarstw atomowych, które po podpisaniu i ratyfikowaniu protokołu gwarantują poszanowanie nienuklearnego statusu Ameryki Łacińskiej. Protokół II ratyfikowały: Wielka Brytania, Stany Zjednoczone, Francja, Chiny oraz ostatnio ZSRR. Ameryka Łacińska uzyskała w ten sposób gwarancje wszystkich mocarstw atomowych zapewniające możliwość efektywnego i skutecznego realizowania postanowień Układu z Tlatelolco.

Układ przewiduje zasadnicze zobowiązania stron-państw nieatomowych, zwłaszcza w zakresie wyłącznie pokojowego wykorzystywania znajdujących się pod ich jurysdykcją materiałów i instalacji jądrowych oraz proliferacji technologii jądrowej. Dla zagwarantowania przestrzegania zasadniczych regulacji układ tworzy Organizację do Spraw Zakazu Broni Jądrowych w Ameryce Łacińskiej (OPANAL)¹⁴. Przewiduje też system kontroli pokojowego wykorzystania energii atomowej, którego zasadnicze instytucje określone są w postanowieniach art. 13, 14 i 23 układu¹⁵, a zasadnicze uprawnienia kontrolne przekazuje Radzie OPANAL, Wśród środków kontroli układ przewiduje: informacje, zwykłe i specjalne ra-

¹¹ Patrz Héctor Gros Espiell, *Francia y los Estados Unidos y el Protocolo Adicional I del Tratado de Tlatelolco*. *El Tratado de Tlatelolco: Algunas consideraciones sobre aspectos específicos*, OPANAL, 1976.

¹² Patrz Héctor Gros Espiell, *Los Tratados sobre el Canal de Panama y la zona libre de armas nucleares en la América Latina*, Cuadernas de Derecho Publico 1978, nr 4, Merida, Venezuela.

¹³ Patrz David R. Robertson, *The Treaty of Tlatelolco and the United States: A Latin American Nuclear-Weapon-Free Zone*, AJIL, vol. 66, nr 2.

¹⁴ Zob. Hector Gros Espiell, *Comentario sobre los criterios expuestos por la Unio Sovitica como fundamento de su negativa a firmar el Protocolo II*, *El Tratado de Tlatelolco: Algunas consideraciones sobre aspectos específicos*, OPANAL, Mexico 2976.

¹⁵ P a t r z Héctor Gros Espiell, *El torno al Tratado de Tlatelolco...*, op. cit.

porty oraz inspekcje. W przypadku stwierdzenia sytuacji naruszenia postanowień układu przewidziana jest możliwość stosowania wobec państwa winnego takich naruszeń odpowiedniego systemu sankcji¹⁶. Szczególnie ważne regulacje zawarte są w postanowieniach art. 13 układu, które przewidują możliwość zawierania przez państwa-strony z Międzynarodową Agencją Energii Atomowej tak zwanych Safeguards Agreements, czyli odpowiednich porozumień o zabezpieczeniach (gwarancjach) Agencji względem pokojowej działalności państw. Dla państw-stron układu, a jednocześnie sygnatariuszy układu o nierozprzestrzenianiu broni jądrowej z 1968 r. ostateczny kształt takich porozumień regulują odpowiednie postanowienia obu układów. W procesie regulacji wzajemnych stosunków państwo-agencja w postanowieniach Safeguards Agreements aktywnie uczestniczy OPANAL¹⁷. Do tej pory zdecydowana większość państw-stron układu z Tlatelolco zawarła odpowiednie porozumienia o zabezpieczeniach Międzynarodowej Agencji, Energii Atomowej.

Zasadnicze znaczenie w procesie realizacji postanowień układu ma działalność Organizacji do Spraw Zakazu Broni Jądrowych w Ameryce Łacińskiej. Najwyższą władzą OPANAL jest Konferencja Generalna, która co dwa lata zbiera się na sesje zwyczajne¹⁸. Organem działającym permanentnie jest Rada OPANAL, w skład której wchodzi przedstawiciele pięciu państw-stron układu wybierani przez Konferencję. Głównym zadaniem Rady jest realizowanie przewidzianego w postanowieniach układu systemu kontroli pokojowego wykorzystania energii atomowej na terytorium państw-stron. Najwyższą władzą administracyjną organizacji jest Sekretarz Generalny wybierany przez Konferencję Ogólną. Pierwszym Generalnym Sekretarzem OPANAL był Leopoldo Bénites Vinueza (Ekwador); aktualnie godność tę piastuje autor niniejszego opracowania.

Jak już podkreślono wyżej, OPANAL ściśle współpracuje z Międzynarodową Agencją Energii Atomowej. Obie te organizacje łączy zresztą szerokie porozumienie o współpracy, podpisane 3 października 1972 r. Obok Organizacji do Spraw Zakazu Broni Jądrowych w Ameryce Łacińskiej funkcjonuje jeszcze Międzyamerykańska Komisja Energii Atomowej (CIEN), jako wyspecjalizowana organizacja Organizacji Państw Amerykańskich, utworzona decyzją Rady OPA z 22 kwietnia 1959 r. Celem jej działalności jest stwarzanie ułatwień w zakresie współpracy państw członkowskich w dziedzinie pokojowego wykorzystania energii atomowej. Efektem współpracy tych trzech organizacji jest opracowany wspól-

¹⁶ Do tej pory nie było potrzeby zastosowania systemu sankcji w wykonaniu postanowień układu.

¹⁷ Rezolucje Konferencji Ogólnej: 19 (I), 31 (II), 51 (III), 81 (IV), 99 (V) i rezolucje Rady OPANAL: C, 1, C, 2, C, 4, C, 5, C, 9, C, 10, C, 11.

¹⁸ W szczególnie ważnych okolicznościach mogą odbywać się sesje nadzwyczajne, jak np, sesja w 1972 r. (wybór Sekretarza Generalnego OPANAL), czy sesja z 1977 r. (uroczystość dziesięciolecia podpisania układu).

nie, na wniosek Konferencji Generalnej OPANAL sformułowany w czasie piątej sesji zwyczajnej w Caracas w 1977 r.¹⁹, raport w zakresie możliwości współpracy w dziedzinie pokojowego wykorzystania energii atomowej. Wstępny projekt takiego raportu, co do którego treści i formy wyraziły stanowisko rządu państw latynoamerykańskich, został zaakceptowany na szóstej sesji zwyczajnej Konferencji w kwietniu 1979 r.²⁰ Konferencja zobowiązała Sekretarza Generalnego OPANAL do opracowania, w porozumieniu z Sekretarzami Generalnymi MAEA i CIEN, studium, w którym zawarte będą konkretne propozycje co do sposobów i metod rozwijania procesu kooperacji w dziedzinie pokojowego wykorzystania energii atomowej na kontynencie latynoamerykańskim.

Wyżej przedstawiono tylko najbardziej ogólne i skrótowe informacje odnośnie do zasadniczych założeń i funkcjonowania Układu z Tlatelolco. Wydaje się, że możliwości skutecznego realizowania postanowień układu są bardzo obiecujące. Wszystko wskazuje na to, że w niedługim już czasie uwieńczone zostaną powodzeniem działania na rzecz rozciągnięcia funkcjonowania układu na cały obszar Ameryki Łacińskiej. W ten sposób cały kontynent latynoamerykański zostanie objęty skutecznym systemem kontroli zabezpieczającej wyłącznie pokojowe wykorzystanie energii atomowej. Regulacje prawne układu będą mogły stanowić zachęcający przykład, który możliwy będzie do wykorzystania w innych częściach świata. Należy bowiem życzyć sobie, aby dla dobra całej społeczności międzynarodowej Ameryka Łacińska straciła zaszczytny przywilej wyłączności, jeżeli chodzi o istnienie stref wolnych od broni jądrowej. Ameryka Łacińska pragnie bowiem ofiarować światu Układ z Tlatelolco, jako szczególny wkład do procesu zmierzającego do urzeczywistnienia idei rozbrojenia, zapewnienia trwałego pokoju i bezpieczeństwa oraz zabezpieczenia wyłącznie pokojowego wykorzystania energii atomowej — ważnego czynnika rozwoju gospodarczego i społecznego.

*Z języka hiszpańskiego tłumaczyła Ewa Szewczyk
Weryfikacja tłumaczenia: Tadeusz Gadkowski*

TRAITE SUR LA DEFENSE DES ARMES NUCLEAIRES
EN AMERIQUE LATINE (TRAITE DE TLATELOLCO)

Résumé

L'article en question présente les problèmes des règlements juridiques compris dans le Traité sur la défense des armes nucléaires en Amérique Latine (Traité de Tlatelolco).

¹⁹ Rezolucja Konferencji Generalnej OPANAL 94 (V).

²⁰ Rezolucja Konferencji Generalnej OPANAL 127 (VI).

Son auteur est directeur d'OPANAL depuis de longues années. Il présente les conditions politiques de la naissance du traité, il parle de son importance pour les pays d'Amérique Latine et pour le monde entier. Il montre comment sont réalisées les décisions du traité et comment fonctionne OPANAL — organisation qui veille sur l'exploitation pacifique de l'énergie atomique dans les pays signataires du traité.